ePublishing

Byzantina Symmeikta

Vol 34 (2024)

BYZANTINA SYMMEIKTA 34

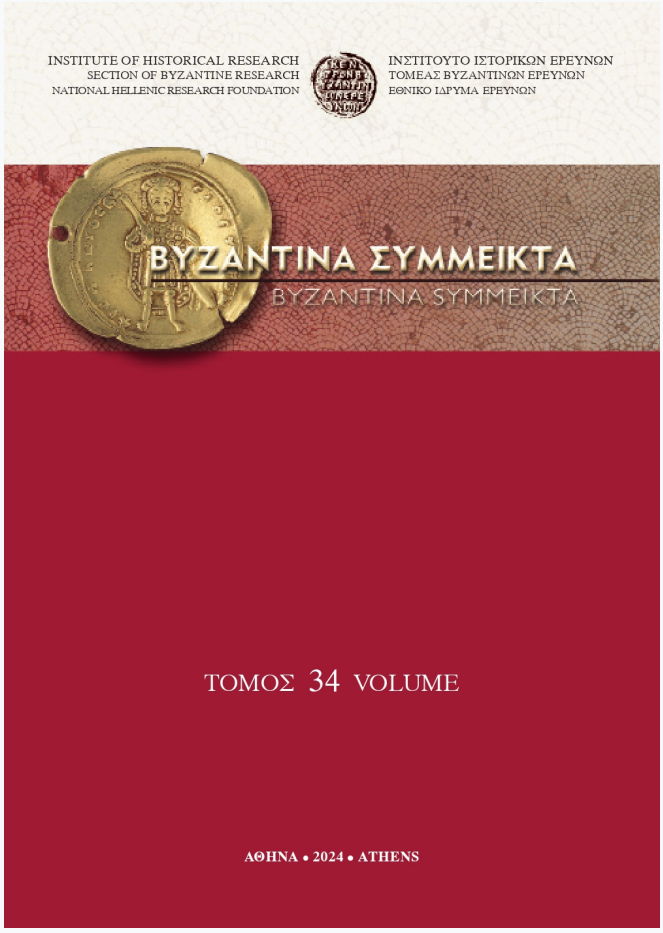

Σημείωμα σχετικά με την πρόσφατη έκδοση του φιρμανιού της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους του έτους 1569

Ηλίας ΚΟΛΟΒΟΣ, Φωκίων ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ

doi: 10.12681/byzsym.38868

Copyright © 2024, Ηλίας ΚΟΛΟΒΟΣ, Φωκίων ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΚΟΛΟΒΟΣ Η., & ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ Φ. (2024). Σημείωμα σχετικά με την πρόσφατη έκδοση του φιρμανιού της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους του έτους 1569. *Byzantina Symmeikta*, *34*, 325–350. https://doi.org/10.12681/byzsym.38868

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 24/01/2026 11:03:49

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

Τομος 34 Volume

Ηλιας Κολοβος – Φωκιων Κοτζαγεωργης

Σημειωμα Σχετικα με την Προσφατη Εκδοση του Φιρμανιου Της Μονης Παντοκρατορος Αγιου Ορους του Ετους 1569

ΑΘΗΝΑ • 2024 • ATHENS

Ηλιας Κολοβος – Φωκιων Κοτζαγεωργης

Σημειωμα Σχετικα με την Προσφατη Εκδοση του Φιρμανιου Της μονης Παντοκρατορος Αγιου Οροῦς του Ετους 1569

Στον τελευταίο εκδοθέντα 44ο τόμο (2020-2023) του περιοδικού *Μακεδονικά* δημοσιεύτηκε στις σελίδες 171-195 άρθρο υπό τον τίτλο «Οι ρυθμίσεις του Σουλτάνου Σελίμ Β΄ και οι τομές τους για το καθεστώς του Αγίου Όρους. Το φιρμάνι για τη μονή Παντοκράτορος του 1569». Το άρθρο υπογράφουν οι βυζαντινολόγοι, κ.κ. J. Niehoff-Panagiotides και Α. Νικόπουλος, τακτικός και επισκέπτης καθηγητής αντίστοιχα στο Freie Universität του Βερολίνου και αφορά ένα ενδιαφέρον οθωμανικό έγγραφο από το αρχείο της αθωνικής μονής Παντοκράτορα. Πρόκειται για ένα σουλτανικό διάταγμα (φιρμάνι), με χρονολογία από Εγίρας 27 Ramazan 976 [15 Μαρτίου 1569], το οποίο απευθυνόταν στη μονή και αποτελούσε μια συνέχεια του κύριου γενικού φιρμανιού που είχε εκδοθεί για τη δήμευση των περιουσιών όλων των μοναστηριών του Αγίου Όρους στις 13 Şaban 976 [31 Ιανουαρίου 1569] και το οποίο έχουν εκδώσει σε χωριστές δημοσιεύσεις οι οθωμανολόγοι κ.κ. Ι. Χ. Αλεξανδρόπουλος και A. Fotić[1]. Το φιρμάνι είναι κρίσιμης σημασίας

1. Βλ. J. C. Alexander (Alexandropoulos), The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569, στο: *Ο Άθως στους 14ο-16ο αιώνες* [Αθωνικά Σύμμεικτα 4], Αθήνα 1997, 189-200, όπου εκδίδεται το φιρμάνι της δήμευσης από το οθωμανικό κατάστιχο TT 723, σε αντιπαραβολή με το φιρμάνι από το αρχείο της μονής Ξηροποτάμου και την παλαιότερη μη ακριβή ελληνική απόδοση από το αρχείο της μονής Κουτλουμουσίου που είχαν εκδώσει οι P. Lemerle και P. Wittek, Recherches sur l'histoire et le statut des monastères athonites sous la domination turque, *Archives d'histoire du droit oriental* 3 (1947/48), 442-446· A. Fotić, Sveta Gora u doba Selima II, *HilZb* 9 (1997), 157-161.

για να κατανοηθεί ο μηχανισμός του γεγονότος της δήμευσης, όπως αυτή έχει περιγραφεί στη βιβλιογραφία, δηλαδή της ακύρωσης των προϋπαρχόντων τίτλων ιδιοκτησίας όλων των μοναστηριακών γαιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της αναγκαστικής επαναγοράς τους μέσα σε νέο νομικό πλαίσιο[2]. Η βιβλιογραφία έχει θεωρήσει το γεγονός ως κορυφαίο στη μακραίωνη ιστορία των ορθόδοξων μοναστηριών κατά την οθωμανική περίοδο, καθώς πέρα από τις νομικές αποχρώσεις, το γεγονός είχε σημαντικότατες συνέπειες στην οικονομική και εξ αυτής στην εν γένει ιστορία των μοναστηριών[3]. Μέχρι τώρα και εκτός από το γενικό φιρμάνι που αναφέρθηκε πιο πάνω, είναι γνωστά αντίστοιχα με το παντοκρατορινό φιρμάνια που φυλάσσονται στα αθωνικά αρχεία, αλλά είναι όλα ανέκδοτα. Ο Ομότιμος καθηγητής κ. Ι. Χ. Αλεξανδρόπουλος, που είναι ο μόνος μέχρι τώρα που έχει μελετήσει τα σχετικά φιρμάνια από τις μονές Διονυσίου, Κουτλουμουσίου, Κασταμονίτου και Παντοκράτορος, γράφει για το τελευταίο ότι ανήκει στον ίδιο τύπο με αυτά των δύο πρώτων μοναστηριών[4]. Ως εκ τούτου, είναι ένα σημαντικό έγγραφο για να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο εξειδικεύτηκε στην καθεμιά μονή η γενική ρύθμιση που επέβαλε ο σουλτάνος.

---

2. Από την αξιόλογη βιβλιογραφία περί δήμευσης βλ.: Alexander, The Lord Giveth· A. Fotić, The official explanations for the confiscation and sale of monasteries (churches) and their estates at the time of Selim II, *Turcica* 26 (1994), 33-54· E. Kolovos, Negotiating for State Protection: Çiftlik-Holding by the Athonite Monasteries (Xeropotamou Monastery, Fifteenth-Sixteenth C.), στο: *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, επιμ. C. Imber, K. Kiyotaki & Rh. Murphey, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 2005, 200-201; ο ίδιος, Christian *Vakıf*s of Monasteries in the Ottoman Greek Lands from the Fourteenth to Eighteenth Centuries, στο: *Les fondations pieuses waqfs chez les chrétiens et les juifs du Moyen Âge à nos jours*, επιμ. S. Mohasseb Saliba, Παρίσι 2016, 110-123· E. Kermeli, The Confiscation and Repossession of Monastic Properties in Mount Athos and Patmos Monasteries, 1568-1570, *Bulgarian Historical Review* 28/3-4 (2000), 39-53· η ίδια, Ebū's Suūd's Definitions of Church vakfs: Theory and Practice in Ottoman Law, στο: *Islamic Law: Theory and Practice*, επιμ. R. Gleave – E. Kermeli, Λονδίνο – Ν. Υόρκη 2001, 141-156.

3. Βλ. ενδεικτικά: Ι. Π. Μαμαλακη, *Το Άγιον Όρος (Άθως) δια μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971, 252 κ.εξ.· Κρ. Χρυσοχοΐδης, λήμμα «Άθως», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1, Αθήνα 2010, 404.

4. Alexander, The Lord Giveth, 174-176 και ιδίως 175 σημ. 68, όπου η αναφορά στο φιρμάνι της Παντοκράτορος.

Οι δύο μελετητές του παντοκρατορινού φιρμανιού εξέδωσαν το έγγραφο και στη συνέχεια το μετέφρασαν και το αξιοποίησαν ερευνητικά, στο τέλος, δε, παρέθεσαν καλή φωτογραφία του πρωτοτύπου. Επειδή είναι η πρώτη φορά που εκδίδεται το πλήρες κείμενο αυτής της σειράς φιρμανιών, το παρόν σημείωμά μας στόχο έχει να διορθώσει κάποια λάθη ανάγνωσης εκ παραδρομής ή αβλεψίες των δύο μελετητών, τα οποία σε ορισμένα σημεία αλλοιώνουν το νόημα του εγγράφου. Αφού, λοιπόν, δώσουμε την ορθή μεταγραφή του και τη νέα μετάφρασή του, στο τέλος θα αξιολογήσουμε το περιεχόμενό του σε σχέση και με τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία και σε αντιπαραβολή με όσα υποστηρίζουν οι εκδότες στο άρθρο τους.

Πριν απ' όλα κρίνουμε σκόπιμο αρχικά να υπομνήσουμε ότι το μέτρο της δήμευσης είχε γενική ισχύ στην αυτοκρατορία και είχε κάνει αλγεινή εντύπωση στους ορθοδόξους Χριστιανούς, όπως πληροφορεί ο Ευγένιος, επίσκοπος Σινά και ηγούμενος της μονής Αγίας Αικατερίνης, σε επιστολή του προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, Μαξιμιλιανό, χρονολογούμενη ακριβώς πέντε μέρες από την έκδοση του εδώ μελετώμενου φιρμανιού (20 Μαρτίου 1569): «ὁ μέγας τοῦρκος ... ἐξέθετο δόγμα κραταιόν, ἐν ὅλῳ τῷ κράτει αὐτοῦ ἵνα πωληθῶσιν αἱ πρόσοδοι πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ πάντων μοναστηρίων ἅπερ ἐφ' ὅλῳ τῷ κράτει αὐτοῦ εὑρίσκονται»[5].

5. Alexander, The Lord Giveth, 153 (σημ. 8).

Μεταγραφή του φιρμανιού που δημοσιεύουν οι J. Niehoff-Panagiotides και Α. Νικόπουλος

Ţughrā:
Selīm ibn Süleymān Ḫān mużżafer dā´iman[7]

[1] müfāḫir al - quḍāt wa – l - ḥukām maʕden al - faḍā ´il wa - l – kalām - i – Selānik, Sideroqabsi ve Zīkhna ve Sīroz ve Pravishta qāḍīları, zīda faḍluhum. Tawqīʕ - i - raqīʕ[8] - i – hümāyūn vāṣıl olacaq maʕlūm qıldim (?) ki

[2] ḥāliyan Pandoqraţoz (sic) nām monāstir rāhibānleri dargāh - i - müʕallāma bir ādem götürüb[9] ḏikr olan qāḍīlıqlarda mezbūr manāstıra tābiʕ olan čiftliklerde bāğlar ve bāğčeler

[3] ve değirmenler ve qışlaq ve ţalyan ve ğayrı fetvā – i - şerīf mūcibince mīrī cānibindan vilāyet - i mezbūrataḥrīran dükkān[10] emīnler beyʕ eylediklerinde bar namāsŭla[11] ṣatun alub, ve mezbūr

Η ορθή μεταγραφή του φιρμανιού από τους οθωμανολόγους Η. Κολοβό και Φ. Κοτζαγεώργη[6]

[ṭuğrā:]
Selīm Şāh (i)bn Süleymān Şāh Ḫān el-muẓaffer dā'imā

[1] Mefāḫirü'l-ḳużāt ve'l-ḥükkām ma'denü'l-feżā'il ve'l-kelām Selānik Sidreḳabsi ve Ziḥne ve Siroz ve Pravişte ḳāḍıları zide fażluhum tevḳī'-i refī'-i hümāyūn vāṣıl olıcaḳ ma'lūm ola ki

[2] ḥāliyā Pandoḳratoz nām manāstır rāhibleri dergāh-i mu'allāma ādam gönderüb zikr olunan ḳāḍılıḳlarda mezbūr manāstıra tābi' olan çiftliklerde bāğlar ve bāğçeler

[3] ve değirmenler ve ḳışlaḳ ve ṭalyan ve gayrı fetvā-i şerīf mūcibince mīrī cānibinden vilāyet-i mezbūre taḥrīrine gelen emīnler bey' eylediklerinde biz bahāsıyla ṣatun alub ve mezbūr

6. Σύμφωνα με το σύστημα του *International Journal of Middle East Studies* για τη μεταγραφή των οθωμανικών τουρκικών: https://www.cambridge.org/core/services/aop-file-manager/file/57d83390f6ea5a022234b400/TransChart.pdf (τελευταία πρόσβαση 23/10/2024)

7. Για την ορθή ανάγνωση βλ. δίπλα. Για τις αναγνώσεις των τουγράδων των Οθωμανών σουλτάνων αρκεί κανείς να ανατρέξει στη θεμελιώδη μελέτη του P. Wittek, Notes sur la Tughra Ottomane, *Byz*. XVIII (1948), 311-334.

8. Η λέξη raqīʕ δεν υφίσταται καν στα οθωμανικά τουρκικά. Το ορθό: refī'. Για την ορθή ανάγνωση των τυποποιημένων εισαγωγικών και καταληκτικών φράσεων των σουλτανικών φιρμανιών αρκεί κανείς να ανατρέξει στη θεμελιώδη μελέτη της οθωμανικής διπλωματικής, στο βιβλίο της M. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Κωνσταντινούπολη ²1998, 99-124.

9. Götürmek σημαίνει, σύμφωνα με το Λεξικόν του Ιωάννη Χλωρού, «ἀπάγω τινά». Η ορθή ανάγνωση είναι göndermek, «ἀποστέλλω, πέμπω».

10. Η έκφραση dükkān emīnler, που διαβάζουν οι δύο μελετητές του φιρμανιού, δεν βγάζει νόημα, καθώς dükkān σημαίνει «εργαστήριο, κατάστημα». Η ορθή ανάγνωση είναι: gelen eminler, οι αποστελλόμενοι αξιωματούχοι για τη φοροείσπραξη.

11. Η ανάγνωση αυτή δεν είναι ορθή, ούτε βγάζει νόημα στα οθωμανικά τουρκικά. Bar σημαίνει «βάρος, φορτίο». Για την ορθή ανάγνωση, βλ. τη διπλανή στήλη.

[4] qatastr[12] Ayanoroz cezīrine tābiʿ olmağın Ayanoroz cezīrinden alınan on dört biñ sekke altundan ḥāṣıl olub vech – i - forūḫ[13] üzerine vilāyet

[4] manāstır Ayanoroz cezīresine tābiʻ olmağın Ayanoroz cezīresinden alınan ondört biñ sikke altunda dāḫil olub vech-i meşrūh üzere vilāyet

[5] defteri qayd olunub ellimize vilāyet defteri ṣuvaran[14] verlimişdir, vilāyet defteri mūcibince taṣarrufumuzda evvelden bāğlar ve bāğčeler ve qışla ve olmaz(suprascriptum) muqtaḍā ye - şarīʿ-i-şarīfle

[5] defterine ḳayd olunub elimize vilāyet defteri ṣūreti vėrilmişdir vilāyet defteri mūcibince taṣarrufumuzda olan bāğlar ve bāğçeler ve ḳışla ve \evlerimize/ muḳteżā-ı şerʻ-i şerīfle

[6] vaqfiyat üzere ḍabt almadilar. Sanduğumuzda beyt ül-māla ve ḫāṣṣ emīnleri mazbūr qatastraki[15] ičinde mürd olub giden keşişler emlākĭ ve ḥiṣṣesi

[6] vaḳfiyet üzere żabt etmek istedüğümüzde beytü'l-māl ve ḫāṣṣ emīnleri mezbūr manāstır içinde mürd olub giden keşīşiñ emlāki ve ḫissesi

[7] qalmışdır deyü, nezāʿ ederler. Değirmenler, ve čā´irlar ve ğayri vaqfiyat üzere taṣarrüf edüb vilāyat defteri mūcibince meqṭūʿi verdikdensoñra

[7] ḳalmışdır dėyü nizāʻ ėderler değirmenler ve çayırlar ve gayrı vaḳfiyet üzere taṣarruf ėdüb vilāyet defteri mūcibince maḳṭūʻmuzı vėrdikden ṣoñra

[8] jümle, emlāk emīnler ve ʿāmillar dakhl ičün ḥükm -i - şerīf ol ţalab eydiklerinde, bunuñ gibi kenisātiñ evqāfa ḫuṣūṣta fetvā ye

[8] cümle emlāk ki emīnler ve ʻāmiller daḫl etmemek ḥükm-i şerīf ṣadaḳa olunmasın ṭaleb eylediklerinde bunuñ gibi keniseniñ evḳāfı ḫuṣūṣunda fetvā-i

[9] şerīf verilüb, meḍmūnet: Mezbūr kenisātiñ ḍābitlari mālik olduqları ve yāḫod mīrī canibinden ṣātun alduqlari adalari[16] ve bāğlari ve bāğčelari

[9] şerīf vėrilüb mażmūnunda mezbūr keniseniñ żābıtları mālik olduḳları ve yaḫud mīrī cānibinden ṣatun aldıḳları evleri ve bāğları ve bāğçeleri

---

12. Είναι ενδιαφέρον ότι δύο μελετητές ειδικά των μοναστηριών δεν αναγνωρίζουν εδώ τη λέξη manāstır και αντί αυτής διαβάζουν την ανύπαρκτη στα οθωμανικά τουρκικά λέξη «qatastr» (!).

13. Οι δύο μελετητές του φιρμανιού διαβάζουν εδώ «τύποις πώληση» (!). Η ανάγνωση αυτή δεν είναι ορθή, ούτε βγάζει νόημα στα οθωμανικά τουρκικά. Furuh μάλιστα σημαίνει «ορνίθια, ορνιθοπούλια, νεογνά πτηνών» (!). Η ορθή ανάγνωση είναι προφανής, πολύ συχνή έκφραση στα οθωμανικά τουρκικά, vech-i meşrūh üzere «όπως έχει αναφερθεί παραπάνω».

14. Είναι απορίας άξιο ποια λέξη έχει μεταγραφεί εδώ, ίσως η περσική λέξη για τους ιππείς; Αλλά δεν βγάζει νόημα.

15. Βλ. παραπάνω, σημ. 11.

16. Άλλη μια παρανάγνωση, adalar, «νησιά», από τους δύο μελετητές του φιρμανιού, αντί του ορθού evler, «σπίτια, οικήματα».

[10] ve değirmenleri ve dükkānlari ve qovanlari[17] ve sığırlari ve qoyunlari ve sā´ir ţavarlari nefslerine ve evlādlarina ve manastırlarına ve kenīselerine evvelden fuqarāya]	[10] ve değirmenleri ve dükkānları ve maḥzenleri ve sığırları ve ḳoyunları ve sā'ir ṭavarları nefslerine ve evlādlarına ve manāstırlarında ve keniselerinde olan fuḳarāya
[11] ve gelüb giden fāqirlere ve bunlara ḫidmet edenlere evqāfa görüb gözedüb ḫāṣıllardan taḫṣīl edüb, getürenlere ve maṣārıf ṣarf edenlere	[11] ve gelüb giden misāfırlara ve bunlara ḫizmet ėdenlere ve evḳāfı görüb gözedüb ḫāṣılların taḫṣīl ėdüb getürenlere ve meṣārıfına ṣarf ėdenlere
[12] vaqf edenlere mütevellīye teslīm edüb şarʿ ile vaqfiyetine ḥükm olunduqtan ṣoñra aṣlan kimsene dakhl edüb şarţlaran tağayyur edemezler ammā kendüleriñ mülkleri olmayub	[12] vaḳf ėdenlere mütevelliye teslīm ėdüb şer'le vaḳfiyetine ḥükm olunduḳdan ṣoñra aṣlen kimesne daḫl ėdüb şarṭların tağayyür ėdemezler ammā kendüleriñ mülkleri olmayub
[13] şimdi mīrī cānibından ţapularla aldiqlari yākhod evvelden reʿāyādan ṣatun almaq ādana aldıqlari mīrī[18] mazraʿlar ve čā´ırlar ve yaylaqları va qıshlaqlar jümlesi	[13] şimdi mīrī cānibinden ṭapu ile aldıḳları yaḫud evvelden re'āyādan ṣatun almaḳ adına aldıḳları mezra'alar ve çayırlar ve yaylaḳlar ve ḳışlaḳlar cümlesi
[14]arāżī ye memleketdir, aṣlan[19] islāmdan ve ğayrıdan kimseneniñ mülk olmaq yoqdur reʿāyā icāre ţutmaqla[20] taṣarruf ederler aṣlan ne beyʿe qādırlardır ve ne hibeye ne vaqfa	[14] arāżī-i memleketdir ehl-i islāmdan ve gayriden kimesneniñ mülk olmaḳ yoḳdur re'āyā icāre ṭarīḳıyla taṣarruf ėderler aṣlan ne bey'e ḳādırlardır ve ne hibeye ne vaḳfa
[15]ṣelāţından ğayri ve bir ferd vujūh – i - mezbūraya qādır diğildir. Ol bābda vaqfları ve şarţları muʿtaberler diğildi mīrī cānibından mezbūr (sic) merḥamet olunub	[15] ṣelāṭından gayrı bir ferd-i vücūh mezbūreye ḳādır değildir ol bābda vaḳfları ve şarṭları mu'teberler değildi mīrī cānibinden <mezid merḥamet> olunub

17. Και εδώ παρανάγνωση, qovanlar, «μελισσώνες», αντί του ορθού maḥzenler, «αποθήκες».

18. Αυτή η λέξη, που έχουν τοποθετήσει εδώ οι δύο μελετητές του φιρμανιού, και δηλώνει το οθωμανικό κρατικό ταμείο, δεν υφίσταται στο πρωτότυπο κείμενο.

19. Οι δύο μελετητές του φιρμανιού δεν αναγνωρίζουν εδώ τη θεμελιώδη έκφραση ehl-i islām που αναφέρεται στη μουσουλμανική κοινότητα.

20. Και στο σημείο αυτό οι δύο μελετητές του φιρμανιού δεν αναγνωρίζουν την έκφραση icāre ṭarīḳıyla, που αναφέρεται εξάλλου με παρεμφερή τρόπο και στους κανουνναμέδες, σχετικά με την αναγνώριση από το οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα δικαιωμάτων μόνο «εν είδει ενοικίασης» σε ό,τι αφορά τις αρόσιμες γαίες. Για την αναφορά της στους κανουνναμέδες, βλ. J. C. Alexander, *Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500-circa 1600*, Αθήνα 1985, 41: «ariyet tariki ile», «εν είδει δανείου».

[16] ḏikr olunan mazāriʿi eküb bičüb sā´ ir reʿāyā gibi ʿöşrleren verüb ţavarlarina čā´irlerine ve yaylaqlarına ve qişlaqlarına yüridib defter – i - khāqānī üzerlerine

[16] zikr olunan mezāri‘i eküb biçüb sā’ir re‘āyā gibi ‘öşürlerin vėrüb ve ṭavarların çayırlarında ve yaylaḳlarında ve ḳışlaḳlarında yürüdüb defter-i ḫāḳānīde üzerlerine

[17] muqayyad evvelden muqāţaʿalarını verdikden soñra kimsene ta ʿarruḍ almayub ve ičlerinde mürd olduqda ḏikr olunan bir adina khiṣṣası ve ţapuya verilmeyüb

[17] muḳayyed evvelden muḳaṭa‘aların vėrdikden ṣoñra kimesne ta‘arrüż etmeyüb ve içlerinde mürd olduḳda zikr olunan yerlerde hissesi ve yerlerin[?] ṭapuya vėrilmeyüb

[18] mürd olanlarıñ khiṣṣesi bāqīleri taṣarruf edüb bu uslub muqarrer qılınmaq cā´iz olursa takhṣīl - i mezbūr üzerine hükm – i -hümāyūn verilmek meşrūʿdur mādemki. firmān – i-

[18] mürd olanlarıñ ḫissesin bāḳīleri taṣarruf ėdüb bu üslūb muḳarrer ḳılınmak cā’iz olursa tefṣīl-i mezbūr üzere ḥükm-i hümāyūn vėrilmek meşrū‘dur mādem ki fermān-ı

[19] hümāyūndan tecāvüz etmeyeler, imdi kimsene ta ʿarruḍ etmeyi cā´iz diğildir deyü, fetvā ye sherīf verilmeğin, buyurdum ki hükm – i- sherīfim vardıqta bu bābda evvelden fetvā ye sherīf

[19] hümāyūndan tecāvüz etmeyeler idi kimesne ta‘arrüż etmek cā’iz değildir dėyü fetvā-i şerīf vėrilmeğin buyurdum ki ḥükm-i şerīfim vardıḳda bu bābda olan fetvā-i şerīf

[20] mūcibince ʿaml edüb mezkūrlar ḏikr olunan qatastar[21] ke ʿöşr verür yerlerini khālī qomayub zirāʿat ve khirāṯet edüb ḥāṣıl etdükleri terekeleriniñ

[20] mūcibince ‘amel ėdüb mādem ki mezkūrler zikr olınan manāstırıñ ‘öşr vėrür yerlerini ḫālī ḳomayub zira‘at ve ḫiraset ėdüb ḥāṣıl etdükleri terekeleriniñ

[21] ʿöşri ve sā´ir rüsūm müqabelesinden vilāyet defterine qayd olunan meqṭūʿlarını verüb khidmetlerinde quṣūrları olmaye, bu khuṣūṣine vilāyet

[21] ‘öşrin ve sā’ir rüsūmi muḳabelesinde vilāyet defterinde ḳayd olunan maḳṭū‘ların vėrüb ḫıdmetlerinde ḳuṣūrları olmaya bu ḫuṣūsunda vilāyet

[22] defteri ve fetvā ye şerīf mūcibince ʿamel edüb vilāyet defterine ve fetvā ye şerīfine muğāyır bir kimsene dakhl ve ta ʿarruż etdirmeyeler ve zirāʿ at ve khirāṯet

[22] defteri ve fetvā-i şerīf mūcibince ‘amel ėdüb vilāyet defterine ve fetvā-i şerīfe muğāyır kimesne daḫl ve ta‘arrüż etdirmeyesiz ve zirā’at ve ḫirāset

[23] edüb ḥāṣıl etdikleri terekelerden muqtaḍā ye şerīf üzerine ʿöşr - i - terekelerini vefātdan üzerine alınacaq sālāriyelerini ʿaynīle ḫarman

[23] ėdüb ḥāṣıl etdikleri terekelerinden muḳṭeża-ı şer‘ üzere ‘öşr-i terekelerin ve ḳānūn üzere alınacaḳ sālāriyelerin <‘aynıyla> ḫarman

21. Βλ. παραπάνω, σημ. 11.

[24] zemānina terekeleren aldırıb der anbār etdireler ʿöşr i terekelerini üzerlerine bırağub, narḥ üzerine[22] ziyāda aqčeleren aldurmesin (!)

[24] zamānında terekelerin aldırub der anbār etdirmeyesiz ʻöşr-i terekelerin üzerlerine bırağub narḫ-i rūzīden üzerine ziyāde aḳçelerin aldurmayasız

[25] ´amr – i - şerīfime mükhālif taʿallül ve ʿinād edüb żulm ve taʿaddī edmeler ismilerile yazub arḍ eyleler, şöyle bileler, ʿalāmet – i- şerīfime iʿtimād qılalar. Taḥrīren fī al yaum sābiʿ ve al – ʿişrīn şahr i - ramażān al - mubārak sene sab ʿīn ve sitt tisʿa mi´a [= *25. März 1569*][23]

[25] emr-i şerīfime muḫālif taʻallül ve ʻinād ėdüb ẓülm ve taʻaddī ėdenleri isimleriyle yazub ʻarż eyleyesiz şöyle bilesiz ʻalāmet-i şerīfe iʻtimād ḳılasız. Taḥrīren fī'l-yevm sebiʻ ve'l-ʻişrīn şehr-i ramażānü'l-mübārek sene sitt ve sebʻaīn ve tisʻāmi'e [=15.3.1569].

22. Λανθασμένη ανάγνωση. Το ορθό: narḫ-i rūzī, «η τρέχουσα διατίμηση».

23. Εν κατακλείδι, λανθασμένη μετατροπή και της από Εγίρας χρονολογίας από τους δύο μελετητές του φιρμανιού. Το ορθό: 15 Μαρτίου 1569.

Η μετάφραση του φιρμανιού της Ι. Μ. Παντοκράτορος.

Μετάφραση του φιρμανιού που δημοσιεύουν οι J. Niehoff-Panagiotides και Α. Νικόπουλος

Τουγράς:
Σουλτάνος Σελίμ Β΄, υιός Σουλεϊμάν Χάν, ...

1] Καυχήματα των κριτών και σοφών, θησαύρισμα προτερημάτων και γνώσεως, <ιερο>δικασταί της Θεσσαλονίκης, Σιδηροκαυσίων, Ζίχνης, Σερρών και Πραβίου, είθε να αυξάνεται η αρετή σας! Από και διά της λήψεως του υψηλού αυτού αυτοκρατορικού διατάγματος σας καθιστώ γνωστά τα εξής:
2] προσφάτως οι μοναχοί της Μονής Παντοκράτορος απέστειλαν προς την ημετέρα Υψηλή Πύλη της δικαιοσύνης εκπρόσωπό τους και ε δ ή λ ω σ αν ότι σχετικά με τα στα καδηλίκια <σας> ευρισκόμενα και στην αναφερόμενη Μονή ανήκοντα κτήματα, κήπους, περιβόλια,
3] μύλους, χειμαδιά, νταλιάνια και λοιπές κτήσεις, με βάση έναν υψηλό φετβά και με την σύμπραξη των αρμοδίων υπαλλήλων, εξασφάλισαν εκ μέρους
του fiscus την εις τους φορολογικούς καταλόγους των οικείων νομαρχιών καταχώρηση υπό τον τύπον αγοράς (bar namāsīla) <αυτών>. Εφόσον τα ανωτέρω κατάστιχα αφορούν
4] τη χερσόνησο του Αγίου Όρους και εφόσον στα κατάστιχα αυτά καταγράφηκε τύποις πώληση (vech– i - forūḫ) των αγιορειτικών κτημάτων με εισφορά 14.000 χρυσών νομισμάτων, που

Η μετάφραση του φιρμανιού των οθωμανολόγων Η. Κολοβού και Φ. Κοτζαγεώργη

[Τουγράς:]
Σελίμ Σαχ γιος Σουλεϊμάν Σαχ, πάντοτε νικητής.

Καυχήματα των δικαστών και των σοφών, μεταλλεία των χαρίτων και των γνώσεων, καδήδες Θεσσαλονίκης, Σιδηροκαυσίων, Ζίχνης, Σερρών και Πράβιστας –είθε να αυξάνεται η αρετή σας– μόλις φτάσει το υψηλό αυτοκρατορικό διάταγμα να καταστεί γνωστό το εξής:

Τώρα οι μοναχοί της μονής Παντοκράτορος έστειλαν άνθρωπο στην Υψηλή Πύλη μου και γνωστοποίησαν τα εξής:

«Όταν οι κρατικοί υπάλληλοι (emīnler) που ήρθαν για την απογραφή της προαναφερθείσας περιοχής (vilāyet) σύμφωνα με τον έξοχο φετβά (fetvā: ιερονομική γνωμάτευση) πούλησαν (bey‘ eylediklerinde) τα αμπέλια, περιβόλια, μύλους, χειμαδιά, ιχθυοτροφεία (ṭalyan) και λοιπά που βρίσκονται στα υπαγόμενα στο προαναφερθέν μοναστήρι τσιφλίκια (ενν. μετόχια) και ευρισκόμενα στα προαναφερθέντα καδηλίκια (Σιδηροκαυσίων, Ζίχνης, Σερρών και Πράβιστας), εμείς τα αγοράσαμε με το αντίτιμό τους. Καθώς το εν λόγω μοναστήρι (η μονή Παντοκράτορος) υπάγεται στη χερσόνησο του Αγίου Όρους, υπήχθη (στην καταβολή)

καταβλήθηκε και
5] καταχωρήθηκε στον νομαρχιακό κώδικα (vilāyet defteri), δήλωσαν ότι εκδόθηκε και εγχειρίσθηκε σε αυτούς επίσημο σουρέτι (αντίγραφο), ότι οι ίδιοι ασκούν τα σχετικά δικαιώματα (taṣarrüf) έκπαλαι και ότι ενώ καταχωρήθηκαν τα ανωτέρω κήποι, περιβόλια, χειμαδιά και λοιπά στο κατάστιχο, δεν επιδόθηκε σε αυτούς καμία απόφαση σύμφωνα με την τιμία τη şerīʿa
6] και συγκεκριμένα κάποιο έγγραφο που να πιστοποιεί τη βακουφική ιδιότητα (vaqfiyat) των κτημάτων τους· δήλωσαν ακόμη ότι οι δημόσιοι ταμίες (beyt ül-māl) και οι διαχειριστές του χασσίου (ḫāṣṣ emīnleri), στην περίπτωση θανάτου κάποιου μοναχού, επεμβαίνουν στα παραπάνω κατάστιχα
7] <θέτοντες ζητήματα ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων>. Εντεύθεν δημιουργούνται διενέξεις. Σε σχέση λοιπόν με τους μύλους, λειμώνες και λοιπά <κτήματα> που έχουν στη νομή και εξουσία τους (taṣarrüf), όσον αφορά το καθεστώς τους ως βακούφια, εφόσον καταβάλλουν τον κατ' αποκοπήν φόρο (meqṭūʿ),
8] για το σύνολο των περιουσιών τους, προκειμένου να αποτραπούν οι επεμβάσεις των δημοσίων ταμιών και των εκτελεστικών οργάνων, εξαιτούνται την έκδοση υψηλού ορισμού, σχετικά με το καθεστώς των βακουφίων των μοναστικών κοινοτήτων τους (kenisātiñ evqāf). Ευγενής φετβάς
9] εξεδόθη κατά ταύτα διαλαμβάνων τα εξής: Επειδή οι μοναστικές κοινότητες <του Αγ. Όρους> κατέχουν αφενός ιδιοκτησίες πλήρους κυριότητας (mālik) έκπαλαι, αφετέρου προέβησαν από των 14.000 χρυσών νομισμάτων που εισπράχθηκαν (για την επαναγορά των δημευθέντων) από τη χερσόνησο του Αγίου Όρους, καταχωρίστηκε κατά τον προαναφερθέντα τρόπο στο κατάστιχο του βιλαετιού (ενν. στο κατάστιχο της επαρχίας Θεσσαλονίκης) και μας επιδόθηκε αντίγραφό του. Όταν, σύμφωνα με το κατάστιχο του βιλαετιού, θελήσαμε να καταλάβουμε, σύμφωνα με τον έξοχο ιερό νόμο και στη βάση του βακουφικού καθεστώτος (vaḳfiyet üzere) τα αμπέλια, τα περιβόλια, τα χειμαδιά και \τα σπίτια μας/, οι κρατικοί υπάλληλοι των αδιαθέτων κληρονομιών αποθανόντων και οι φοροεισπράκτορες του κρατικού θησαυροφυλακίου (beytü'l-māl ve ḫāṣṣ emīnleri) φιλονίκησαν (εναντίον μας) με τον ισχυρισμό ότι στο εν λόγω μοναστήρι υφίστανται ιδιοκτησίες και μερίδια των αποθανόντων και απερχομένων μοναχών. Όταν αιτηθήκαμε να μας ελεήσετε με έξοχο διάταγμα ώστε εφόσον εξουσιάζουμε τους μύλους, τα λιβάδια και τα άλλα (περιουσιακά μας στοιχεία) υπό μορφή βακουφιού και καταβάλλουμε τον κατ' αποκοπή φόρο μας, σύμφωνα με το κατάστιχο του βιλαετιού (ενν. της Θεσσαλονίκης), οι κρατικοί υπάλληλοι και οι ιδιώτες φοροεισπράκτορες (emīnler ve 'āmiller) να μην μας παρενοχλούν για όλες τις ιδιοκτησίες μας, εκδόθηκε έξοχος φετβάς για το θέμα του εκκλησιαστικού βακουφιού (δηλ. του μοναστηριού) (kenisenin evḳāfı ḫuṣūṣunda) όπως (είναι) αυτή (ενν. η μονή Παντοκράτορος), με το εξής περιεχόμενο:

« Όσοι είναι επικεφαλής (żābıtları) της

πλευράς δημοσίου ταμείου σε εξαγορά
των δικαιωμάτων, προκειμένου οι νήσοι,
οι κήποι, τα περιβόλια,
10] οι μύλοι, τα μαγαζιά, οι μελισσώνες,
τα κοπάδια των βοών και των προ-
βάτων και τα λοιπά κτήματα, να
κατέχονται από αυτούς νομίμως και
να μπορούν να τα αφιερώσουν και
εξασφαλίσουν για τα τέκνα τους (τους
επερχομένους μοναχούς) καθώς και
το μοναστήρι και την κοινότητά τους,
όπως τα είχαν έκπαλαι, καθ' ό οι ίδιοι
ακτήμονες,
11] για να εξυπηρετούν τόσο τους ίδιους
όσο και τους πτωχούς και τους
διερχομένους (ξένους), καθώς και αυτούς
που τους υπηρετούν ή φροντίζουν κι
εποπτεύουν το βακούφι, ή
δραστηριοποιούνται και συγκομίζουν
τα εσοδεύματα της παραγωγής
ή διαχειρίζονται την οικονομική
δραστηριότητα,
12] σε ό,τι αφορά το βακούφι και την
απόδοση (των λογαριασμών) στον
μουτεβελλή· υπό αυτούς τους όρους
μπορεί να εκδοθεί νομίμως μια διάταξη,
διά της οποίας δεν θα επιτρέπεται
σε κανένα να επεμβαίνει και καμία
μεταβολή να επενεχθεί ως προς αυτά
(ενν. βακούφια), τα οποία πλέον δεν
λογίζονται ως μούλκια των ιδίων.
13] Οι διαληφθέντες μοναχοί είχαν
αποκτήσει γαίες με παραχώρηση παρά
του δημοσίου ταμείου και τίτλο ταπίου,
όπως επίσης είχαν αποκτήσει κατά
καιρούς κτήματα από (Μουσουλμάνους
και μη) Οθωμανούς υπηκόους, στο όνομά
τους. Κρατικοί αγροί όμως, λειμώνες,
θέρετρα και χειμαδιά στο σύνολό τους,
14] θεωρούνται όλα κρατικές γαίες και
δεν επιτρέπεται σε κανένα, κατά
εν λόγω εκκλησίας (ενν. μοναστήρι),
επιμελούνται και επιστατούν τα
σπίτια, αμπέλια, περιβόλια, μύλους,
εργαστήρια, αποθήκες, βουβάλια,
πρόβατα και λοιπά ζώα, τα οποία είναι
ιδιοκτησίες τους ή τα έχουν αγοράσει
από το κράτος, ως βακούφια προς
όφελος των ίδιων, των απογόνων τους
(evlādlarına), των φτωχών που διαβιούν
στα μοναστήρια και στις εκκλησίες τους,
των επισκεπτών που πηγαινοέρχονται
καθώς και προς όφελος όσων τους
υπηρετούν· συλλέγουν τις προσόδους
τους και τις παραδίδουν στον
μουτεβελή (διαχειριστή αξιωματούχο
του βακουφιού) προς όφελος όσων
τις συλλέγουν και τις δαπανούν για
το βακούφι. Εφόσον το βακουφικό
καθεστώς (των συγκεκριμένων κτήσεων)
εγκριθεί σύμφωνα με τον ιερό νόμο
(στο ιεροδικείο), κανείς δεν μπορεί να
παρέμβει σε αυτό και να μεταβάλλει τους
όρους (του βακουφιού).
Εντούτοις, οι αρόσιμες γαίες, τα
λιβάδια, τα θερινά και τα χειμερινά
βοσκοτόπια που τώρα τα κατέχουν
με τίτλο (ṭapu) από το κράτος ή τα
είχαν αγοράσει παλαιότερα από τους
φορολογούμενους υπηκόους (reʿāyā),
δεν αποτελούν ιδιοκτησίες τους
(mülkleri), όλα αποτελούν κρατικές
γαίες (arāżī-i memleketdir) και δεν
μπορούν να αποτελούν ιδιοκτησία
ούτε των μουσουλμάνων ούτε άλλων.
Οι φορολογούμενοι υπήκοοι τις
κατέχουν με τη μορφή ενοικίασης (icāre
ṭarīḳıyla) και ποτέ δεν μπορούν να τις
πουλήσουν. Εκτός των σουλτάνων,
κανένα ανθρώπινο πλάσμα δεν μπορεί
ούτε να τις δωρίσει, ούτε να τις κάνει
βακούφι. Τέτοιου είδους βακούφια

τους κανόνες του Ισλάμ, είτε Μωαμεθανό είτε άλλον να τα μετατρέψει σε ατομική του ιδιοκτησία πλήρους κυριότητος (μούλκι). Σε αυτές τις περιπτώσεις ένας φόρου υποτελής Οθωμανός υπήκοος (ραγιάς) εξουσιάζει μόνον διά ταπίου και ασκεί μόνον την νομή (τασαρρούφ), και δεν επιτρέπεται νομίμως να καταστήσει (το παραχωρούμενο) αντικείμενο ούτε αγοραπωλησίας ούτε δωρεάς ούτε αφιερώσεως (βακούφι).
15] Έναντι του σουλτανάτου [ενν. της εξουσίας του σουλτάνου] ουδείς έχει το δικαίωμα να πράξει κάτι κατά τον προαναφερθέντα τρόπο. Στην περίπτωση αυτή η αφιέρωση (το βακούφι) και οι όροι της δεν γίνονται αποδεκτοί. Ο σουλτάνος όμως όλως κατ' επιείκεια μπορεί να οικονομήσει διαφορετικά τα πράγματα,
16] εφόσον οι δικαιούχοι (οι μοναχοί εν προκειμένω) σπέρνουν και θερίζουν τους υπόψιν αγρούς και καταβάλλουν τα δέκατα για τα γεννήματα και θρέμματα, όπως και οι λοιποί οθωμανοί υπήκοοι, και επίσης στο αυτοκρατορικό ταμείο
17] καταβάλλουν τον κεκανονισμένο κατ' αποκοπήν φόρο (muqāṯaʿa), υπ' αυτούς τους όρους ουδείς δύναται να τους αντιτάξει αντίρρηση. Και στην περίπτωση επίσης θανάτου κάποιου Μοναχού, οι προαναφερθείσες γαίες δεν διατίθενται εξουσιαστικώς διά ταπίου, για τον λόγο ότι είχε δήθεν επ' αυτών ιδιωτικά δικαιώματα ο αποθανών,
18] αλλά το μερίδιό του το εξουσιάζουν οι επιζώντες. Ο προεκτεθείς τρόπος προσήκει να ακολουθηθεί, καθόσον αυτός συνάδει προς τον ιερό νόμο, και δύναται να αποτελέσει αντικείμενο και οι λογιζόμενοι όροι τους δεν είναι έγκυρα. Εντούτοις, από το κράτος έγινε αυξημένη ευσπλαχνία: Αφού σπέρνουν και θερίζουν τις εν λόγω αρόσιμες γαίες, καταβάλλουν τις δεκάτες τους όπως οι άλλοι φορολογούμενοι υπήκοοι και βόσκουν τα ζώα τους στα λιβάδια, τα θερινά και τα χειμερινά βοσκοτόπια τους, όπως οι υπόλοιποι φορολογούμενοι υπήκοοι (reʿāyā)· εφόσον καταβάλλουν τους από παλιά καταχωρημένους στο αυτοκρατορικό κατάστιχο κατ' αποκοπή φόρους τους, κανείς να μην τους παρενοχλήσει. Όταν κάποιος μεταξύ τους πεθάνει, το μερίδιό του στις εν λόγω γαίες δεν παραχωρείται με τίτλο, αλλά οι εναπομείναντες (στο μοναστήρι μοναχοί) να εξουσιάζουν το μερίδιο των αποθανόντων. Εφόσον είναι νόμιμο να αποφασισθεί αυτή η διευθέτηση (üslūb), είναι επίσης θεμιτό να παραχωρηθεί (στους μοναχούς) και αυτοκρατορικό διάταγμα, σύμφωνα με την παραπάνω ερμηνεία. Εφόσον δεν παραβιάζουν το αυτοκρατορικό φιρμάνι, δεν είναι νόμιμο να τους παρενοχλεί κάποιος.»

Επειδή εκδόθηκε ο έξοχος φετβάς, διέταξα τα εξής:
Όταν φτάσει το έξοχό μου διάταγμα, να ενεργήσετε σύμφωνα με τον έξοχο φετβά που έχει εκδοθεί για αυτή την υπόθεση. Εφόσον οι προαναφερθέντες (μοναχοί) δεν αφήσουν ακαλλιέργητες τις δεκατιζόμενες γαίες του εν λόγω μοναστηριού (ενν. της μονής Παντοκράτορος), (αλλά) τις καλλιεργούν, καταβάλλουν τους κατ' αποκοπή φόρους τους όπως έχουν καταγραφεί στο κατάστιχο του βιλαετιού (ενν. της Θεσσαλονίκης)

ρυθμίσεως δι' αυτοκρατορικού διατάγματος.
19] Και στο μέτρο που αυτοί (Μοναχοί) δεν παραβιάζουν το αυτοκρατορικό διάταγμα, σε κανέναν απολύτως δεν είναι επιτρεπτό να τους εναντιώνεται. Επί τη βάσει όθεν των ως άνω πορισμάτων του ευγενούς φετβά, θεσπίζω όσα ορίζονται στο παρόν διάταγμα, για τα προκείμενα ζητήματα, που
20] επέλυσε ο ευγενής φετβάς, και που πρέπει να εφαρμοσθούν. Ειδικώτερα, σύμφωνα με όσα είναι καταχωρημένα στα προαναφερθέντα κατάστιχα, οι προαναφερθέντες μοναχοί υποχρεούνται να καταβάλλουν την δεκάτη (ʿöşr),
να μη καταλείπουν τους τόπους των χέρσους, αλλά να τους καλλιεργούν και να
συγκομίζουν την παραγωγή τους, να εξασφαλίζουν επίσης τα εσοδεύματά τους
(ḥāṣıl), και σε ό,τι αφορά την περίπτωση κληρονομίας (terekeler),
21] να καταβάλλουν την δεκάτη και τις αναλογούσες επιβαρύνσεις, μετά
την παρακράτηση των επισήμων εισφορών (rüsūm müqabelesinden), φροντίζοντας για τη σχετική καταχώρηση στον νομαρχιακό κώδικα, την κατ' αποκοπή
πληρωμή και την αποφυγή βλάβης των συμφερόντων τρίτων. Σχετικά με το θέμα τούτο
22] να ενεργήσετε σύμφωνα με τον νομαρχιακό κώδικα και τον υψηλό φετβά, που πρέπει να εφαρμόζονται και ουδείς επιτρέπεται να επιχειρεί οποιαδήποτε μεταβολή επ' αυτών ούτε έναντι της καταβολής της δεκάτης των προϊόντων και των λοιπών τελών, χωρίς να είναι ελλιπείς στις υπηρεσίες τους, να ενεργήσετε σύμφωνα με το κατάστιχο του βιλαετιού και τον έξοχο φετβά και να μην επιτρέψετε να επεμβαίνει και αναμιγνύεται κανείς κατά παραβίαση του καταστίχου του βιλαετιού και του έξοχου φετβά. Επιπλέον, να μην επιτρέπετε (οι φοροεισπράκτορες) να τους φορολογούν και να αποθηκεύουν τα γεννήματά τους (δηλ. των μοναχών) σε είδος τη στιγμή του αλωνίσματος ως δεκάτες των γεννημάτων τους σύμφωνα με τον ιερό νόμο (muḳṭeża-ı şerʿ üzere) και ως σαλαριγιέ (επιπλέον φόρο επί της δεκάτης) βάσει του σουλτανικού νόμου (ḳānūn üzere)· να τους επιτρέπετε να κατακρατούν οι ίδιοι τις δεκάτες των γεννημάτων τους. Να μην επιτρέψετε να εισπράττονται από αυτούς άσπρα (χρηματικά ποσά) επιπλέον της τρέχουσας διατίμησης. Να καταγράψετε με τα ονόματά τους όσους αντιτίθενται στο έξοχό μου διάταγμα και εμμένουν και φέρνουν προσκόμματα σε αυτό, ασκώντας τυραννία και καταπίεση και να υποβάλλετε (τα ονόματα) με γραπτή αναφορά (υπόψη του σουλτάνου και του αυτοκρατορικού συμβουλίου).

Έτσι να γνωρίζετε και να δείχνετε εμπιστοσύνη στον έξοχό μου τουγρά (το μονόγραμμα του σουλτάνου που υπερτίθεται στο φιρμάνι).

Γράφτηκε την 27η ημέρα του ιερού μήνα Ραμαζάν του έτους 976 [= 15 Μαρτίου 1569].

να αναμιγνύεται καθ' οιονδήποτε τρόπο, εφόσον (οι μοναχοί) καλλιεργούν, παράγουν
23] και εσοδεύουν (ḥāṣıl). Σε ό,τι δε αφορά την κληρονομική διαδοχή, σύμφωνα με την ευγενή απόφαση, οφείλουν να καταβάλλουν ανελλιπώς τη δεκάτη που αναλογεί μετά τον θάνατο του δικαιούχου, και σε ό,τι αφορά την αυτούσια καταβολή της δεκάτης κατά τον καιρό του αλωνισμού,
24] να καταβάλλεται φροντίδα ώστε αυτή να εναποθηκεύεται στις (κρατικές) αποθήκες ομού μετά της αναλογούσης εισφοράς για την κληρονομική διαδοχή, φροντίζοντας να μην παραβιάζεται η νόμιμη διατίμηση (των γεννημάτων) σε άσπρα και να μην λαμβάνεται τίποτε καθ' υπέρβαση του ορίου αυτού.
25] Ουδείς επιτρέπεται να αντιτίθεται στο παρόν ευγενές διάταγμα και να παραβιάζει αυτό, ούτε να τολμά να καταπιέζει και να αδικεί τους μοναχούς. Να καταγράφονται τα ονόματα των παραβατών και να υποβάλλεται σχετική αναφορά. Να έχετε υπόψιν τα ανωτέρω και να επιδεικνύετε πίστη στις υψηλές διαταγές.

Απελύθη την 27η ημέρα του ευλογημένου μηνός Ραμαζάν, του εννεακοσιοστού εβδομηκοστού εννάτου έτους εγείρας [= 25 Μαρτίου 1569]

Ας συνοψίσουμε τα γεγονότα της δήμευσης σύμφωνα με τις πηγές και τη βιβλιογραφία, ώστε να τοποθετήσουμε το παραπάνω φιρμάνι στο ιστορικό του πλαίσιο. Σημείο αφετηρίας για τη δήμευση στην περίπτωση των μοναστηριών του Αγίου Όρους αποτέλεσε ο κανουνναμές (διοικητικός κανονισμός), ο οποίος εν είδει οδηγιών προηγήθηκε της φορολογικής απογραφής των περιφερειών (σαντζακιών) Θεσσαλονίκης και Σκοπίων. Η απογραφή φαίνεται ότι είχε ξεκινήσει το έτος Εγίρας 975 (8 Ιουλίου 1567-26 Ιουνίου 1568). Ο κανουνναμές στηριζόταν σε έναν φετβά του ανώτατου νομικού (*σεϊχουλισλάμη*) της αυτοκρατορίας, Εμπουσουούντ, το κείμενο του οποίου είχε παρατεθεί ήδη στον κανουνναμέ της Βούδας του έτους 1541. Σύμφωνα με αυτόν, το σύνολο των αρόσιμων γαιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κηρύσσονταν κρατικές γαίες, ανήκουσες στον σουλτάνο, ακυρώνοντας εξ ολοκλήρου όλα τα προγενέστερα ιεροδικαστικά και βακουφικά έγγραφα για την πώληση, τη δωρεά και τη μετατροπή τους σε βακούφια[24]. Η γενική αυτή διάταξη εξειδικεύτηκε σε διατάγματα επιμέρους περιοχών της αυτοκρατορίας, όπως στην περίπτωση του διατάγματος προς τον δικαστή (*καδή*) που διενεργούσε το θέρος του 1568 την απογραφή στο σαντζάκι της Καλλίπολης και προς τον καδή που διενεργούσε το φθινόπωρο του ίδιου έτους την απογραφή του σαντζακιού του Αλατζά-χισάρ (Κρούσεβατς), οι οποίοι διατάσσονταν, σύμφωνα με φετβάδες του Εμπουσουούντ, να προβούν στην ιδιαίτερη καταστίχωση και στη συνέχεια στη δήμευση των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών αρόσιμων γαιών που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία τους. Οι ιερείς και οι μοναχοί είχαν μόνο τη δυνατότητα να δεχθούν να επαναγοράσουν τις έγγειες περιουσίες τους με καθεστώς τίτλου (*ṭapu*). Αν δεν το δέχονταν ή δεν είχαν τη δυνατότητα της επαναγοράς, οι καδήδες διατάσσονταν να θέσουν τις εκκλησιαστικές και μοναστηριακές περιουσίες σε πλειστηριασμό. Τα εκκλησιαστικά/μοναστηριακά[25] βακούφια, στο εξής, ήταν δυνατόν να ιδρυθούν εκ νέου με αφιέρωση ιδιοκτησιών, όχι έγγειας περιουσίας, με την προϋπόθεση

24. Alexander, *Toward a History*, 40-44 (πρωτότυπο κείμενο) και 211-216 (μετάφραση στα αγγλικά)· Ö. L. Barkan, *XV ve XVIıncı Asırlarda Osmanlı İmparatoluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, I: *Kanunlar*, Κωνσταντινούπολη 1943, 297-299.

25. Η οθωμανική νομοθεσία δεν διέκρινε μεταξύ εκκλησιών και μοναστηριών, γιατί τα θεωρούσε ίδιας φύσεως ιδρύματα και ως εκ τούτου και τα βακούφια τους ίδιας μορφής.

ότι θα εγγράφονταν για να υποστηρίζουν όχι τα μοναστήρια, όπως είχε επικρατήσει de facto ώς τότε, αφού δεν αναγνωρίζονταν ως νομικά πρόσωπα, αλλά τους μοναχούς, τους υπηρέτες τους, τους φτωχούς, τους ταξιδιώτες, την κατασκευή γεφυρών και κρηνών[26]. Μεταξύ 26 Ιουνίου-5 Ιουλίου 1568, οι μονές Μεγίστης Λαύρας, Διονυσίου, Βατοπεδίου, Παντοκράτορος, Σιμωνόπετρας, Ιβήρων, Αγίου Παύλου, Φιλοθέου και Κουτλουμουσίου δέχθηκαν από κοινού να καταβάλουν 130.000 άσπρα στο κρατικό θησαυροφυλάκιο, ώστε να ανακτήσουν τους τίτλους ορισμένων (αλλά όχι όλων) από τις πρώην ανακληθείσες βακουφικές γαίες τους στο σαντζάκι της Καλλίπολης και ειδικότερα για τις περιουσίες τους στη Λήμνο, Θάσο, Καλλίπολη, Ίμβρο και στην περιοχή (*καζά*) της Αίνου[27]. Το φιρμάνι με χρονολογία 13 Şaban 976 (31 Ιανουαρίου 1569) προς τους καδήδες Θεσσαλονίκης, Σιδηροκαυσίων, Σερρών, Ζίχνας, Δράμας, Βέροιας και Πράβιστας, δηλαδή στις επαρχίες που οι Αγιορείτες διέθεταν περιουσίες, αναφέρει ότι το σύνολο των μοναχών του Αγίου Όρους είχαν συμφωνήσει από κοινού να καταβάλουν 14.000 χρυσά νομίσματα (840.000 άσπρα), τα οποία είχαν δανειστεί για να αγοράσουν εκ νέου από το κράτος τις μη έγγειες περιουσίες και τα ζώα τους, υπό τον όρο ότι θα γινόταν αποδεκτή η διατήρηση αυτών των περιουσιών στα μοναστήρια. Σύμφωνα με το κρίσιμο αυτό φιρμάνι, με τη σύμφωνη γνώμη του Εμπουσουούντ, αναγνωριζόταν στο εξής στους μοναχούς του Αγίου Όρους η δυνατότητα κληρονομικής μεταβίβασης των με καθεστώς τίτλου ή πλήρους κυριότητας περιουσιών των αποθανόντων ή απελθόντων μοναχών από κοινού στους μοναχούς που παρέμεναν στο κάθε μοναστήρι[28]. Στη συνέχεια, μεταξύ των τελών Φεβρουαρίου-αρχών Απριλίου 1569, όλα τα μοναστήρια του Αγίου Όρους έσπευσαν να ιδρύσουν βακούφια, σύμφωνα με το νέο νομικό πλαίσιο που είχαν διαμορφώσει οι διατάξεις που είχε υποδείξει ο Εμπουσουούντ, ενώ ο ίδιος επικύρωνε τα σχετικά έγγραφα (βακουφναμέδες)[29].

26. Fotić, The Official Explanations, 35-37.

27. Βλ. Alexander, The Lord Giveth, 159-161, για τα σχετικά τεκμήρια, με χρονολογία το πρώτο δεκαήμερο Muharrem 976 (26 Ιουνίου-5 Ιουλίου 1568).

28. Alexander, The Lord Giveth, 162-169.

29. Alexander, The Lord Giveth, 169-173. Βλ. την έκδοση του βακουφναμέ της μονής Ξηροποτάμου στο Kolovos, Christian Vakıfs of Monasteries, 117-123.

Εντούτοις, ως φαίνεται, η διευθέτηση που διαπραγματεύτηκαν οι απεσταλμένοι των μοναστηριών του Αγίου Όρους στην Κωνσταντινούπολη δεν ήταν αποδεκτή από τους φοροεισπράκτορες στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης, οι οποίοι, με βάση τα γενικά πλέον ισχύοντα, διεκδικούσαν να εφαρμόζουν το καθεστώς του τίτλου και στις περιουσίες των αποθανόντων και απερχομένων μοναχών, δεν αναγνώριζαν δηλαδή την ιδιαιτερότητα των μοναστηριακών περιουσιών αναφορικά με την αυτόματη κληρονόμηση. Για τον λόγο αυτό, οι μοναχοί αιτήθηκαν και έλαβαν επιπλέον φιρμάνια, ώστε να καταστεί σαφές και στους υπαλλήλους το νέο καθεστώς τους. Το παλαιότερο ώς τώρα γνωστό τέτοιο φιρμάνι είναι της μονής Κασταμονίτου, με χρονολογία 11 Ramazan 976 (27 Φεβρουαρίου 1569) και ένα παρόμοιο για το ίδιο μοναστήρι με χρονολογία 21 Ramazan 976 (9 Μαρτίου 1569), ένα φιρμάνι για τη μονή Διονυσίου με χρονολογία 17 Ramazan 976 (5 Μαρτίου 1569) και ένα φιρμάνι για τη μονή Κουτλουμουσίου με χρονολογία 24 Ramazan 976 (12 Μαρτίου 1569)[30]. Σε αυτό το δείγμα εντάσσεται και το φιρμάνι της μονής Παντοκράτορος με χρονολογία 27 Ramazan 976 (15 Μαρτίου 1569) που συζητείται εδώ και το οποίο εκδόθηκε όταν, σύμφωνα με το ίδιο το τεκμήριο, «οι κρατικοί υπάλληλοι των αδιαθέτων κληρονομιών αποθανόντων και οι φοροεισπράκτορες του κρατικού θησαυροφυλακίου (beytü'l-māl ve ḫāṣṣ emīnleri) εμπόδισαν» τους μοναχούς να καταλάβουν τις αρχικά δημευθείσες και επαναγορασθείσες περιουσίες τους, «με τον ισχυρισμό ότι στο εν λόγω μοναστήρι υφίστανται ιδιοκτησίες και μερίδια των αποθανόντων και απερχομένων μοναχών».

Το παρόν έγγραφο επαναλαμβάνει αυτή τη διαδικασία. Έτσι, οι Παντοκρατορινοί ζητούν από την Πύλη να τους προστατεύσει από τις επεμβάσεις των κρατικών αξιωματούχων, οι οποίοι δεν υπάκουαν στη ρύθμιση που είχε προηγηθεί. Το φιρμάνι ενσωματώνει τον γενικό φετβά περί «εκκλησιαστικού βακουφιού», στον οποίο υπάγεται η περίπτωση της μονής Παντοκράτορος. Σύμφωνα με το κείμενο του φετβά, διαχωρίζονται σαφώς οι ακίνητες περιουσίες σε δύο κατηγορίες: στην πρώτη ανήκουν τα αμπέλια, τα περιβόλια, τα σπίτια, οι μύλοι, τα εργαστήρια, οι αποθήκες και τα ζώα και στη δεύτερη οι αρόσιμες γαίες, τα λιβάδια και τα θερινά και χειμερινά βοσκοτόπια. Για την πρώτη σημειώνεται η ένταξή τους στο

30. Βλ. Alexander, The Lord Giveth, 174-176. Βλ. και εδώ σημ. 4.

νεοσυσταθέν βακούφι κάθε μονής χωρίς αναλυτικές πληροφορίες. Για τη δεύτερη, όμως, αναφέρεται διεξοδικά ότι οι μοναχοί τις κατέχουν με τίτλο (*ṭapu*), όπως και οι υπόλοιποι φορολογούμενοι υπήκοοι. Η ειδική μεταχείριση των τελευταίων γαιών από το κράτος, η οποία ερμηνεύθηκε ως «αυξημένη ευσπλαχνία», είναι ότι οι μοναχοί μπορούν να τις εξουσιάζουν ακόμη και μετά τον θάνατο ή τη φυγή του/ων μοναχού/ών, στο όνομα του/ων οποίου/ων είχε εκδοθεί ο τίτλος ενοικίασης. Με άλλα λόγια, ο σουλτάνος, στον οποίο ανήκουν όλες ο αρόσιμες γαίες, τα λιβάδια και τα βοσκοτόπια, δίνει εις το διηνεκές το δικαίωμα στους μοναχούς να διατηρούν τους τίτλους αυτών των ακινήτων, ακόμη κι αν δεν βρίσκονται στη ζωή οι άνθρωποι για τους οποίους δόθηκαν οι αρχικοί τίτλοι. Έτσι, χωρίς να παρακαμφθεί ή ακυρωθεί η κατηγοριοποίηση των γαιών της αυτοκρατορίας, όπως αυτή είχε οριστεί από τον Εμπουσουούντ, ο σουλτάνος δίνει στους μοναχούς το δικαίωμα να κατέχουν συνεχώς τα ακίνητά τους. Προϋπόθεση όλων των παραπάνω είναι οι γαίες να καλλιεργούνται και να πληρώνονται κανονικά οι φόροι, όπως και για τα κοπάδια, τα οποία βόσκουν στα εν λόγω βοσκοτόπια. Εφόσον υπάρχει ο φετβάς που καθιστά μια τέτοια ρύθμιση νόμιμη, νόμιμη είναι και η έκδοση σχετικού φιρμανιού.

Στη dispositio του εγγράφου ο σουλτάνος συνοπτικά επαναλαμβάνει τα προαναφερθέντα και ενθέτει μια διαταγή, την οποία προφανώς ζήτησαν οι μοναχοί. Διατάσσει, δηλαδή, οι φοροεισπράκτορες να μην παίρνουν σε είδος τις δεκάτες από τους μοναχούς και να τις αποθηκεύουν, αλλά να εισπράττουν μόνο τον νενομισμένο φόρο, ο οποίος καταχωρείται στο αυτοκρατορικό κατάστιχο και τίποτε περισσότερο. Επιπλέον, να μην εισπράττουν φόρους σε διατίμηση ανώτερη από την επίσημη της αγοράς. Με αυτή τη διάταξη οι μοναχοί ήθελαν να προστατευτούν από ένα άλλο είδος παραβίασης των τοπικών φοροεισπρακτόρων. Τέλος, ας σημειωθεί ότι οι αποδέκτες του φιρμανιού είναι οι καδήδες του σαντζακιού Θεσσαλονίκης, εντός της δικαιοδοσίας των οποίων οι Παντοκρατορινοί διέθεταν ακίνητα.

Όσον αφορά το ζήτημα που εγείρεται στο άρθρο σχετικά με το αν υπήρξε ή όχι δήμευση των μοναστηριακών κτήσεων, σε μια εκτενή υποσημείωση (υποσημ. 7, που εκτείνεται στις σ. 172-174), οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού υποστηρίζουν ότι «ο χαρακτηρισμός επομένως του εξεταζόμενου φαινομένου ως “δήμευση και επαναγορά” των

μοναστηριακών μετοχίων είναι πρωτίστως από νομικής απόψεως αλλά και γενικότερα εσφαλμένος». Η άποψή τους ενέχει τις εξής παρανοήσεις: πρώτον, αντιμετωπίζει τη δήμευση ως πράξη πώλησης ακινήτου μεταξύ δύο προσώπων, κατά την οποία ο πωλητής πουλάει σύμφωνα με το ιδιωτικό δίκαιο το ακίνητο στον αγοραστή, το οποίο του το έχει ήδη δημεύσει. Ωστόσο, δεν συνέβη κάτι τέτοιο. Ο σουλτάνος ακύρωσε τους τίτλους των ακινήτων και τα τελευταία τα έβγαλε σε πλειστηριασμό. Δεύτερον, στο οθωμανικό δίκαιο δεν ετίθετο διαφορά ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου. Ως εκ τούτου, όταν οι μοναχοί έσπευσαν να επαναγοράσουν τα ακίνητά τους, αυτό έγινε μέσα στο πλαίσιο του οθωμανικού/ισλαμικού δικαίου Τρίτον, δεν ετίθετο απλώς ζήτημα «έκτακτου φορολογικού μέτρου», όπως υποστηρίζεται, αφού πρωτίστως το μέτρο στη βάση του ήταν νομικό: μετεβλήθη το γαιοκτητικό καθεστώς. Τέταρτον, τα τρία χαρακτηριστικά που προσδίδουν οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού στην έννοια της δήμευσης (σ. 173: εξαναγκαστή, οριστική και απαλλοτρίωση άνευ αποζημιώσεως) δεν αντιφάσκουν με ό,τι συνέβη το 1569. Ειδικότερα, η δήμευση ήταν εξαναγκαστή, αφού το κράτος ακύρωσε τους τίτλους των γαιών. Οι γαίες περιήλθαν στο κράτος, το οποίο με βάση το οθωμανικό δίκαιο προχώρησε σε πλειστηριασμό τους, όπως έκανε σε πληθώρα περιπτώσεων δημεύσεων περιουσιών αξιωματούχων[31]. Τέλος, δεν ετέθη ποτέ ζήτημα αποζημιώσεως των μοναχών από το κράτος. Ως εκ τούτου, το εν λόγω μέτρο του σουλτάνου εμπίπτει στην έννοια της δήμευσης. Επιπλέον, η άποψη των δύο μελετητών περί «οιονεί» και «εικονικής» πώλησης (σ. 176-177) –και άρα όχι δήμευσης– στηρίζεται στη λανθασμένη ανάγνωση των κοινών λέξεων «bahasıyla» και «vech-i meşruh üzere» ως «namasıla» και «vech-i foruh» (στ. 3-4)[32]. Πέραν αυτού, το γεγονός

31. Για την πρακτική των δημεύσεων περιουσιών (*müsadere*) βλ. Tuncay Öğün, λήμμα *"Müsadere", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansliklopedisi*· S. Faroqhi, Wealth and Power in the Land of Olives: economic and political activities of Muridzade Haci Mehmed Agha, notable of Edremit, στο: *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, επιμ. Ç. Keyder – F. Tabak, Albany 1991, 77-96· S. Laiou, Between Pious Generosity and Faithful Service to the Ottoman State: The Vakıf of Nicholas Mavrogenis, end of the Eighteenth Century, *Turkish Historical Review* 6/2 (2015), 151-174.

32. Όταν γράφουν, στη σ. 176, ότι «αυτό συνάγεται από τους περσικής προελεύσεως όρους «namāsīla» και «vech–i-forūḫ»»15 (στίχ. 3 και 4), που σημαίνουν κατά κυριολεξία «υπό τύπον αγοράς» και «τύποις πώληση» αντίστοιχα, ήτοι οιονεί αγοραπωλησία, με

ότι οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού στηρίζουν την επιχειρηματολογία τους σε μια παρανάγνωση, όπως είδαμε παραπάνω, αυτοαναιρεί την ερμηνεία τους. Η άποψή τους περί «εικονικής» πώλησης τους οδηγεί, μάλιστα, στο να ερμηνεύσουν την πράξη αυτή ως προσπάθεια του σουλτάνου να τη χρησιμοποιήσει «ως πρόσχημα έναντι των ιδίων των μουσουλμανικών καθιδρυμάτων, τα οποία είχαν φθάσει εν τοις πράγμασι σχεδόν να διέπονται από καθεστώς υποδεέστερο σε σύγκριση με το αγιορειτικό» (σ. 176 υποσημ. 16). Με άλλα λόγια, κατά τους συγγραφείς, ο σουλτάνος προσπάθησε να θεραπεύσει την αδικία που υφίσταντο τα μουσουλμανικά βακούφια λόγω της προνομιακής μεταχείρισης που έχαιραν τα αγιορειτικά από το κράτος (!). Αντιθέτως, κάθε μελετητής της οθωμανικής ιστορίας γνωρίζει ότι τα μουσουλμανικά βακούφια ήταν που ενδιέφεραν τη δυναστεία, αυτά ήταν που αυξάνονταν και ποσοτικά και από άποψη οικονομικής δύναμης, σε αυτά στηριζόταν το κράτος για τις κτιριακές υποδομές σε πόλεις και ύπαιθρο και αυτά ήταν που διέπονταν από το κρατικό (δηλαδή ισλαμικό) δίκαιο. Η πώληση των αγιορειτικών περιουσιών ήταν πραγματική και όχι εικονική. Η ιστορική έρευνα μέχρι τώρα έχει δείξει ότι η επαναγορά των περιουσιών τους έθεσε τα θεμέλια του καθεστώτος των αγιορειτικών περιουσιών κατά την ύστερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Τα ιστορικά τεκμήρια πάντως είναι σαφή και αναφέρονται σε δήμευση[33]. Αν, στο πλαίσιο ενός αναθεωρητισμού, θεωρήσουμε ότι τα ιστορικά τεκμήρια δεν έχουν νομική σημασία, διακινδυνεύουμε να αποστερήσουμε από τα μοναστήρια του Αγίου Όρους την ιστορική τεκμηρίωση του νομικού τους καθεστώτος και του καθεστώτος των περιουσιών τους.

Η νομική τεκμηρίωση χρειάζεται, πάντως, φιλολογική και ιστορική ακρίβεια. Το Παντοκρατορινό φιρμάνι, για παράδειγμα, δεν αναφέρει πουθενά, όπως ισχυρίζονται οι δύο μελετητές (σ. 174), ότι η «μονή διά του αντιπροσώπου της προσέφυγε στο dargāh-i müʿallā (meḥkeme)· πρόκειται ακριβώς για το ανώτατο αυτοκρατορικό δικαστήριο, όπου προΐστατο

άλλα λόγια εικονική· επρόκειτο συνεπώς όχι για κανονική και πραγματική, αλλά για κατά πλάσμα δικαίου αγορά, που φαίνεται σαφώς ότι στοιχειοθετούσε λύση όχι εμπραγμάτου αλλά φορολογικού δικαίου». Είδαμε παραπάνω, σημ. 12, ότι το φιρμάνι γράφει απλώς «vech-i meşrūh üzere», «όπως παραπάνω».

33. Βλ. ιδιαίτερα τη διατύπωση «miriye zabt olunmuş idi» στο φιρμάνι του Ζβόρνικ. Alexander, The Lord Giveth, 161.

εκείνη την εποχή ο Εμπού Σουούντ». Δεν υφίσταται τέτοιο δικαστήριο και η λέξη που έχει τεθεί σε παρένθεση δεν υφίσταται και στο κείμενο. Πρόκειται απλώς για την πύλη του σουλτάνου. Για τον λόγο αυτό, εξάλλου, όπως παρατηρούν αμέσως μετά οι δύο μελετητές, «η απόφαση που τελικώς εκδόθηκε δεν είναι απόφαση του δικαστηρίου αυτού, αλλά φιρμάνι του ίδιου του σουλτάνου».

Οι στίχοι 5-6 του φιρμανιού αποδεικνύουν, κατά τους δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού, ότι τα αγιορείτικα μετόχια, σε συνέχεια του καθεστώτος της βυζαντινής περιόδου, έχαιραν του βακουφικού καθεστώτος, ανεξαρτήτως προελεύσεώς των (σ. 177). Για να το υποστηρίξουν αυτό, αναφέρουν στην υποσημείωση 12 το μπεράτι του σουλτάνου Μουράτ Β΄ που εκδόθηκε στις 14 Απριλίου 1430 μετά από αίτημα των Αγιορειτών μοναχών, οι οποίοι του παρουσίασαν προς επικύρωση παλαιότερα σουλτανικά τους έγγραφα, και όχι βέβαια βυζαντινά έγγραφα, σύμφωνα με τα οποία οι περιουσίες τους είχαν το καθεστώς ιδιοκτησιών και βακουφιών και προστατεύονταν από τις επισκέψεις των στρατιωτικών και απαλλάσσονταν από τους έκτακτους φόρους. Όπως σημειώνει ο Κολοβός στη μελέτη στην οποία παραπέμπουν οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού, το καθεστώς των αγιορειτικών περιουσιών μεταβλήθηκε στη συνέχεια με βάση τα διαδοχικά απογραφικά κατάστιχα και στη βάση ενός ετέρου (και διαφορετικού ως εγγράφου) γενικού προστατευτικού ορισμού που επικυρώθηκε ακόμα και από τον ίδιο τον σουλτάνο Σελίμ Β΄[34]. Στη συνέχεια, εντούτοις, ο παλαιότερος ορισμός έπαψε να ανανεώνεται, αφού ίσχυσε πλέον το καθεστώς που καθορίστηκε μετά την κρίση της δήμευσης. Ως εκ τούτου, ο ισχυρισμός των δύο συγγραφέων ότι «σε αυτόν παραπέμπουν φιρμάνια σουλτάνων των επόμενων αιώνων, θέτοντα αυτόν ως βάση των ρυθμίσεών τους» δεν ισχύει, αφού το έγγραφο στο οποίο παραπέμπουν είναι διαφορετικό και ίσχυε, μέσω ανανεώσεων, μέχρι τα χρόνια του Σελίμ Β΄ και ώς τότε και μόνο.

Στις σελίδες 180-181 οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού αναφέρουν τις τρεις κατηγορίες στις οποίες κατ' αυτούς διακρινόταν η αγιορειτική περιουσία. Η πρώτη είναι τα «μούλκια», που οι συγγραφείς

34. E. Kolovos, The Monks and the Sultan outside Newly Conquered Ottoman Salonica in 1430, *Journal of Turkish Studies* 40 (2013), 271-279.

ταυτίζουν «κατά την έννοια του αστικού δικαίου των Οθωμανών» με το βυζαντινό «αυτούργιον» και στα οποία εντάσσονται όσα ήταν ανέκαθεν προσαρτημένα στο μοναστήρι. Κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από την οθωμανική νομοθεσία και την εν γένει πρακτική στα οθωμανικά εδάφη. Τα «μούλκια» ήταν κατηγορία γαιών, στην οποία εντάσσονταν συγκεκριμένες κατηγορίες ακινήτων, όπως αναφέρονται και στο εν λόγω φιρμάνι (αμπέλια, περιβόλια, σπίτια, μύλοι, εργαστήρια). Ένα μοναστήρι, όπως και κάθε οθωμανός υπήκοος, μπορεί να πουλήσει ή να αγοράσει ένα τέτοιο ακίνητο όποτε το θελήσει. Δεν σημαίνει ότι εφόσον το απέκτησε, αυτό θα διατηρείται για πάντα στον πυρήνα της περιουσίας του, όπως συνέβαινε με το βυζαντινό «αυτούργιον». Στο τελευταίο, απαγορευόταν από το βυζαντινό δίκαιο οποιαδήποτε εκποίηση ή εκμίσθωσή του, αν και στην πράξη οι μονές προχωρούσαν σε τέτοιες ενέργειες[35]. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τις γαίες που αγοράστηκαν δυνάμει των ρυθμίσεων του 1568/9 και τελούσαν «υπό θεσμική προστασία με ειδικό προνομιακό χαρακτήρα». Προφανώς εννοούνται οι αρόσιμες γαίες, τα λιβάδια και τα βοσκοτόπια, στις οποίες μετά την καλλιέργειά τους και την πληρωμή των φόρων οι μοναχοί θα διατηρούσαν τη νομή τους, ακόμη κι όταν πέθαινε ο μοναχός, στο όνομα του οποίου είχε εκδοθεί ο αρχικός τίτλος. Η τρίτη κατηγορία είναι οι κατεξοχήν βακουφικές, όπως αναφέρονται και στο φιρμάνι. Οι συγγραφείς, συνεπώς, προσθέτουν μια επιπλέον κατηγορία μοναστηριακών γαιών, η οποία ούτε στο εν λόγω φιρμάνι αναφέρεται, ούτε στις υπόλοιπες πηγές της περιόδου.

Αναφερόμενοι στους στίχ. 13-14, οι οποίοι αφορούν τις γαίες που υπάγονται στο καθεστώς τίτλου (*ṭapu*), οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού υποστηρίζουν ότι αυτή η διάταξη είναι το ένα σκέλος του προβλήματος. Το άλλο είναι η υπερβολική αύξηση της μοναστηριακής περιουσίας, η οποία υπερέβη «ένα εύλογο μέτρο προνομιακότητος». Με άλλα λόγια, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο ένας από τους δύο λόγους για του οποίους έγινε η δήμευση ήταν ότι οι

35. Ι. Ε. Καραγιαννοπουλος, *Λεξικό βυζαντινής ορολογίας. Οικονομικοί όροι*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 2000, 177. Προχωρώντας τον συλλογισμό τους οι συγγραφείς θεωρούν ότι το βακούφι της οθωμανικής εποχής ήταν εξέλιξη του θεσμού του «αυτουργίου» (σ. 181 υποσημ. 27). Όπως είναι παγκοίνως γνωστό το βακούφι της οθωμανικής εποχής προέρχεται από το μεσαιωνικό ισλαμικό βακούφι (R. Deguilhem, Waqf. In the Ottoman Empire to 1914, *The Encyclopaedia of Islam*, β΄ έκδοση, τ. XI, Λέιντεν 2002, 87-92).

Αγιορείτες αγόραζαν συνεχώς γαίες, τις οποίες υπήγαγαν στο προνομιακό καθεστώς τους, προκαλώντας ζημία στο οθωμανικό δημόσιο. Στο σημείο από την ελληνική παράφραση του Κουτλουμουσιανού φιρμανιού, στο οποίο παραπέμπουν οι συγγραφείς, αναφέρεται στο ότι οι μοναχοί έπαιρναν δεκατιζόμενες γαίες από τους υπηκόους και τις ενέτασσαν στο καθεστώς της κατ' αποκοπή πληρωμής φόρου, προκαλώντας ζημία στους φοροεισπράκτορες και στο κράτος. Προσπαθώντας οι συγγραφείς να αντικρούσουν την άποψη του Κολοβού ότι το επιχείρημα του Εμπουσουούντ για τη δήμευση ήταν ότι οι μοναχοί δεν πλήρωναν φόρο έκδοσης τίτλου για τις γαίες τους θεωρώντας τες βακουφικές και ότι έπρεπε να πληρώνουν, όπως και οι άλλοι φορολογούμενοι, ισχυρίζονται ότι αυτή η άποψη δεν λαμβάνει υπόψη το σταθερά αμετάβλητο προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους και ότι αν και το μέτρο της δήμευσης ίσχυσε για όλες τις μονές, οι αγιορειτικές θα πρέπει να εξετάζονται χωριστά, λόγω αυτού του προνομιακού καθεστώτος. Ωστόσο, από το φιρμάνι και από τις άλλες πηγές της δήμευσης που είναι ώς τώρα γνωστές δεν προκύπτει κάποια ιδιαίτερη μεταχείριση των Αγιορειτών σε σχέση με άλλα μοναστήρια[36]. Όσον αφορά δε την έννοια της «προνομιακότητας», αυτή θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή μέσα στο οθωμανικό κρατικό πλαίσιο, το οποίο διαμόρφωναν η θέληση του ηγεμόνα και οι προβλέψεις του οθωμανικού δικαίου.

Η απειλή των Αγιορειτών ότι θα διασκορπιστούν, αν το κράτος δεν δεχθεί τη ρύθμιση που οι ίδιοι είχαν προτείνει, στοιχείο που δεν υπάρχει στο εν λόγω φιρμάνι, αλλά σε αυτό της 13 Şaban, δείχνει, κατά τους δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού, τη μεγάλη σημασία της αγιορειτικής οικονομίας στην εν γένει οθωμανική οικονομία (σ. 184). Όπως, όμως, σημειώνει ο J. C. Alexander στο άρθρο, το οποίο συμβουλεύτηκαν οι συγγραφείς, η απειλή αυτή ήταν ένα γνωστό όπλο των ραγιάδων και

36. Πρβλ. την περίπτωση της μονής Μ. Μετεώρου, όπου φιρμάνια με παρόμοιο περιεχόμενο και ενθεμένο τον ίδιο φετβά με των Αγιορειτών (Οθωμανικό Αρχείο Μ. Μετεώρου, αρ. 21 [4 Zilkade 976/20.4.1569] και αρ. 1403 αντίγραφό του). Περί της κατ' αποκοπή πληρωμής φόρου για τσιφλίκια του Μ. Μετεώρου βλ. ενδεικτικά Οθωμανικό Αρχείο Μ. Μετεώρου, αρ. 1806 (10 Ramazan 977/16.2.1570). Για τη μονή της Πάτμου βλ. το πιο πρόσφατο δημοσίευμα: N. Vatin – E. Zachariadou, L'application à Patmos de la loi de confiscation des "biens monastiques" (*kenîse vakfı*), Avril-Mai 1570, *Turcica* 48 (2017), 65-111.

μια νομιμοποιημένη μορφή πολιτικής δράσης από την πλευρά τους, την οποία το κράτος λάμβανε σοβαρά υπόψη λόγω της μεγάλης κινητικότητας των ραγιάδων και άρα την πιθανότητα πραγματικής φυγής τους[37]. Κατά συνέπεια, πρόκειται για μια συνήθη φόρμουλα των φορολογουμένων για να πιέσουν το κράτος και όχι για ένα μέτρο που οφείλεται στη μεγάλη σημασία των αγιορειτικών κτήσεων για την οθωμανική οικονομία.

Εν κατακλείδι, οι δύο μελετητές του Παντοκρατορινού φιρμανιού, δηλώνουν στη μελέτη τους (σ. 186), χωρίς καμία παραπομπή, ότι «είναι προφανές ότι η αγιορειτική οικονομία, με το ειδικό μάλιστα προνομιακό καθεστώς της, στήριζε την οθωμανική οικονομία εκείνη την εποχή» (!). Οι γράφοντες αυτό το σημείωμα έχουν επανειλημμένα δημοσιεύσει μελέτες για τη σημασία της οικονομίας των μοναστηριών του Αγίου Όρους μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ έχουν συνεπιμεληθεί μια έκδοση στην αγγλική γλώσσα για τη σημασία της μοναστηριακής οικονομίας στη διαχρονία[38]. Είναι όμως τουλάχιστον υπερβολή, και οπωσδήποτε αστήρικτο, να υποστηρίζει κανείς ότι το Άγιο Όρος με τα μετόχια του στήριζε οικονομικά την αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία, που εκτεινόταν από τη μεθόριο της Ουγγαρίας μέχρι την ανατολική Μικρά Ασία και από τη στέπα βορείως της Μαύρης Θάλασσας μέχρι τον Άνω Νείλο. Για μια πρώτη προσέγγιση των πηγών εσόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μπορεί κανείς να διαβάσει τις σχετικές σελίδες και να δει τους σχετικούς πίνακες από τη θεμελιώδη μελέτη του Halil İnalcık για την οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[39].

Όπως έχει επισημανθεί στη μελέτη μας με τίτλο «Turco-Athonica: The Ottoman Archives of the Athonite Monasteries»[40], έχει ιδιαίτερη σημασία

37. Alexander, The Lord Giveth, 165 σημ. 42. Βλ. και L. T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Λέιντεν 1996, 290-291.

38. R. Avramov, A. Fotić, E. Kolovos και Ph. P. Kotzageorgis (επιμ.), *Monastic Economy Across Time: Wealth Management, Patterns, and Trends*, Σόφια 2021.

39. H. Inalcik – D. Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τόμος Α΄: *1300-1600*, μετ. Μ. Σαρηγιαννης, Αθήνα 2008, 61-85.

40. E. Kolovos – Ph. Kotzageorgis, Turco-Athonica: The Ottoman archives of the Athonite Monasteries, *Travaux et Mémoires* 23/2 [= Lire les Archives de l'Athos: Actes du colloque réuni à Athènes du 18 au 20 novembre 2015 à l'occasion des 70 ans de la collection

να δημοσιευτούν τα οθωμανικά τεκμήρια που φυλάσσονται στα αρχεία των μοναστηριών του Αγίου Όρους. Μπορούμε να συμφωνήσουμε όλοι μας σε αυτή τη σημασία, αλλά και στην επισήμανση ότι πρέπει να ακολουθηθεί στις δημοσιεύσεις αυτές το αυστηρό πρότυπο της σειράς Archives de l'Athos με την οποία εκδίδονται τα έγγραφα της βυζαντινής περιόδου. Η προσεκτική ανάγνωση και έκδοση των ιστορικών τεκμηρίων αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για την ιστορική έρευνα και για τη διατύπωση ευρύτερων θέσεων και συμπερασμάτων επ' ωφελεία της προόδου της επιστημονικής έρευνας και εν τέλει της γνώσης.

refondée par Paul Lemerle, επιμ. O. Delouis και K. Smyrlis], Παρίσι 2019, 641-658, ειδικά 650.

Note Concerning The Recent Edition Of The Firman Of The Athonite Monastery Of Pantokrator Of The Year 1569

The paper gives a completely revised edition and translation of a firman from the archive of the Athonite Monastery of Pantokrator, which has been recently published by J. Niehoff-Panagiotides και A. Nikopoulos with essential mistakes in the reading and the transliteration from Ottoman Turkish, as well as in the translation in Greek. Beyond this, the paper discusses critically the interpretations suggested by J. Niehoff-Panagiotides και A. Nikopoulos, based on this document, concerning the confiscation of the ecclesiastical and monastic properties in the Ottoman Empire during the reign of Sultan Selim II, in 1568/69.

Λέξεις-κλειδιά
Οθωμανική Αυτοκρατορία, μοναστήρια, Άγιον Όρος, δήμευση 1568/69, έκδοση οθωμανικών πηγών

Keywords
Ottoman Empire, Monasteries, Athos, confiscation 1568/69, edition of Ottoman documents